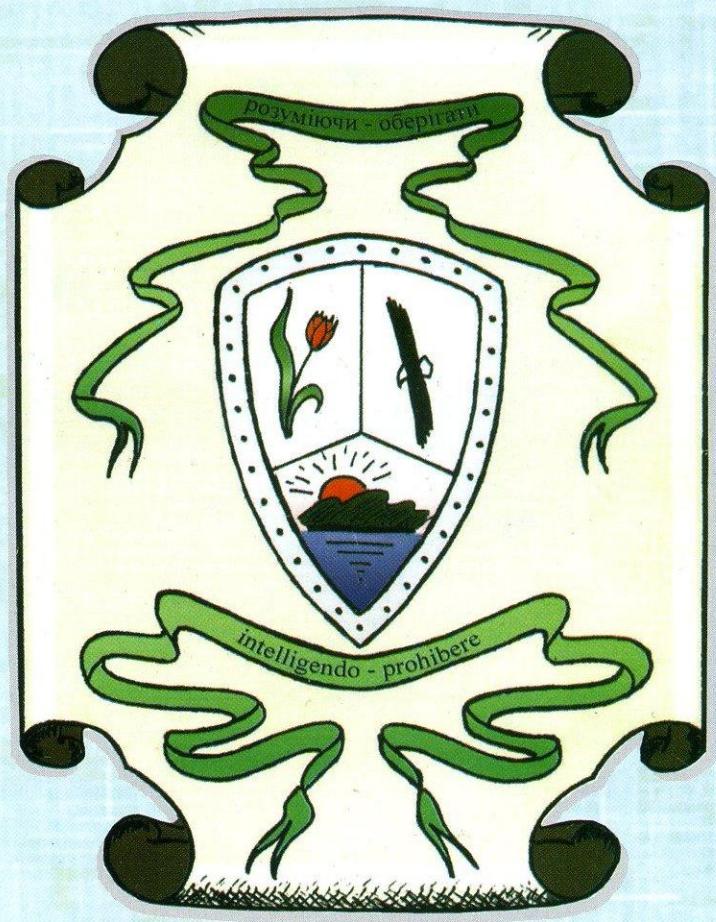

ЗАПОВІДНА СПРАВА В УКРАЇНІ

Том 19
Випуск 1
2013

ЗОНИ УПРАВЛІННЯ ВОДНО-БОЛОТНОГО УГІДДЯ МІЖНАРОДНОГО ЗНАЧЕННЯ «ПОНИЗЗЯ РІЧКИ СМОТРИЧ»

Л.Г. Любінська¹, В.І. Карамушка², О.П. Кучинська³, А.М. Ющук³

¹ Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

² Університет менеджменту освіти АПН України

³ Національний природний парк «Подільські Товтри»

THE MANAGEMENT ZONES OF LOWER SMOTRYCH WETLAND. Lyubinska L.G., Karamuska V.I., Kuchinska O.P., Yuschuk A.M. – Nature Reserve in Ukraine. – 2013. – 19 (1): 27–31. The problem of zoning of wetland envisages complex approach. Wetlands have the different appearances of zoning in accordance with nature protection legislation. New approach is applied for the selection of zones of management of wetland. An estimation of flora, fauna, vegetation, their vulnerability and recreational influence, is basis for their determination. Criteria for zoning of wetland are characterized. The features of Lower Smotrych wetland and basic descriptions are described. On the example of is worked out five zones of management of wetland and their description over is brought. The prospects of introduction of management are indicated in different zones.

Key words: wetlands, zones of management, the Lower Smotrych wetland.

ЗОНИ УПРАВЛІННЯ ВОДНО-БОЛОТНОГО УГІДДЯ МІЖНАРОДНОГО ЗНАЧЕННЯ «ПОНИЗЗЯ РІЧКИ СМОТРИЧ».

Любінська Л.Г., Карамушка В.І., Кучинська О.П., Ющук А.М. – Заповідна справа в Україні. – 2013. – 19 (1): 27–31. Проблема зонування водно-болотних угідь (ВБУ) передбачає комплексний підхід. ВБУ відповідно до природоохоронного законодавства мають різні види зонування. Застосовано новий підхід для виділення зон управління ВБУ. Оцінка флори, фауни, рослинності, їх вразливість та рекреаційний вплив є основою для їх визначення. Охарактеризовано критерії для зонування ВБУ «Пониззя річки Смотрич». Описано особливості ВБУ і основні характеристики. На прикладі ВБУ ПС розроблено п'ять зон управління ВБУ та наведено їх характеристику. Вказані перспективи впровадження управління у різних зонах.

Ключові слова: водно-болотні угіддя, зони управління, водно-болотні угіддя «Пониззя річки Смотрич».

ЗОНЫ УПРАВЛЕНИЯ ВОДНО-БОЛОТНОГО УГОДЬЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ЗНАЧЕНИЯ «НИЗОВЬЕ РЕКИ СМОТРИЧ».

Любинская Л.Г., Карамушка В.И., Кучинская О.П., Ющук А.Н. – Заповедная справа в Украине. – 2013. – 19 (1): 27–31. Проблема зонирования водно-болотных угодий (ВБУ) предполагает комплексный подход. ВБУ согласно природоохранного законодательства имеют разные виды зонирования. В работе использован новый подход для выделения зон управления ВБУ. Оценка флоры, фауны, растительности, их уязвимости и рекреационного влияния является основанием для их определения. Охарактеризованы критерии для зонирования ВБУ. Описаны особенности ВБУ «Низовые реки Смотрич» и главные характеристики. На примере ВБУ Низовые реки Смотрич разработано пять зон управления ВБУ и наведено их характеристику. Указанны перспективы внедрения управления в разных зонах.

Ключевые слова: водно-болотные угодья, зоны управления, водно-болотные угодья «Низовые реки Смотрич».

Проблема зонування водно-болотних угідь (ВБУ) потребує комплексного підходу. Теоретичні та методичні підходи до зонування розглядалися у багатьох працях (Артамонов, 2005; Карамушка, 2010; Управління..., 2005). Функціональна різноманітність ВБУ спричинює виділення зон та встановлення диференційованого режиму їх збереження, охорони та використання. При цьому першочерговим завданням має бути виділення зон, що потребують обмеженого втручання — місць перебування вразливих видів, територій, що відзначаються значним біопродуктивним потенціалом тощо. Цей крок є важливим для усіх ВБУ незалежно від їхньої принадлежності і має передувати виділенню зон, придатних для рекреації, туризму, господарського використання. Враховуючи різноманіття послуг та функцій ВБУ, в їхній експлуатації для задоволення потреб та інтересів зацікавлені різні сектори суспільства. Тому в межах території ВБУ необхідно виділяти осередки цінних видів флори та фауни, місця для риболовлі, відпочинку, культурного збагачення, ділянки для розширення місцевих поселень, сільськогосподарських угідь та ін.

Виокремлення вказаних вище ділянок як зон відповідного функціонального призначення, їх картографування та співставлення у часовому просторі є важливим інструментом для моніторингу, оцінки ризиків, моделювання й прогнозування подальшого

розвитку. Підвищена вразливість водно-болотних угідь у поєднанні з нераціональним використанням людиною їх ресурсів, створює загрозу втрати цих цінних природних об'єктів. Головним фактором деградації водно-болотних екосистем є господарська діяльність. Тому вказаний підхід дозволить оцінити, виявити та попередити негативні тенденції, а отже — запобігти деградації водно-болотних екосистем.

ВБУ міжнародного значення «Пониззя річки Смотрич» утворене в 2004 р. й внесене до Рамсарських переліків відповідно до рішення Бюро Конвенції (реєстраційний № 1401 від 29.07.2004 р.). Угіддя розташоване між селами Цибулівка та Устя, що перебувають в адміністративному підпорядкуванні Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. Територіальну юрисдикцію здійснює Хмельницька обласна державна адміністрація (Любінська, 2006 а, б).

Угіддя функціонально знаходиться у підпорядкуванні адміністрації НПП «Подільські Товтри», відповідальної за природоохоронну та рекреаційну діяльність. НПП у свою чергу є підпорядкованим Департаменту заповідної справи Міністерства екології та природних ресурсів (до 2011 р. — Державна служба заповідної справи Міністерства охорони навколошнього природного середовища України). За геоботанічним районуванням (Дідух, Шеляг-Сосонко, 2003) територія ВБУ «Пониззя річки Смотрич» на-

лежить до Покутсько-Медоборського округу букових грабово-дубових та дубових лісів, справжніх та оstepнених лук та лучних степів Південнопольсько-Західноподільської підпровінції широколистяних лісів, лук, лучних степів та евтрофних боліт, Центральноєвропейської провінції широколистяних лісів Європейської широколистяно-лісової області.

Рослинні угруповання є однією з найбільш важливих характеристик природно-територіальних комплексів. Аналіз рослинного покриву приводить до висновку про те, що за флористичним районуванням територія угіддя належить до Ростоцько-Подільського округу Люблінсько-Волинсько-Подільської підпровінції Центральноєвропейської провінції Європейської області Північно-палеарктичного підцарства Голарктичного царства (Заверуха, 1985). Варто вказати, що після створення Дністровського водосховища, природна прибережна смуга була затоплена і руслу опинилося в каньйоні, де скелі стали берегами. Тому степові, лучно-степові та лісові масиви виходять на схили річки. Типова прибережно-водна флора і рослинність зростає на окремих ділянках пологих берегів вище межі водосховища і лише на тих місцях де глинисті чи намиті береги не сформовані кам'янистим руслом.

Загальна площа водно-болотного угіддя, включаючи ту його частину, що належить до території НПП «Подільські Товтри», складає 1,480 га. Площа водного дзеркала складає приблизно 380 га.

Матеріали та методи

Проведено натурні обстеження стану водно-болотного об'єкту, визначено антропогенні чинники та їх вплив на біологічну складову, водне середовище. Здійснено аналіз природокористування в межах ВБУ та на суміжних територіях. Користувачами та власниками земельних ділянок і природних ресурсів території ВБУ є НПП «Подільські Товтри», Дністровське регіональне басейнове управління (в його підпорядкуванні перебувають землі водного фонду) та органи місцевої влади (сільські ради сіл Колибаївка, Устя, Панівці та Руда). При цьому водне плесо та водоохоронна зона і прибережна смуга контролюється Дністровським регіональним басейновим управлінням (м. Новодністровськ Чернівецької області) – 1375 га. НПП «Подільські Товтри» Мінекоресурсів України контролює рекреаційну зону площею близько 105 га. У межах водно-болотного угіддя «Пониззя р. Смотрич» та на суміжних територіях розташовані землі Панівецького лісництва державного підприємства ДП «Кам'янець-Подільське лісове господарство».

Об'єкт охоплює зону регульованої рекреації НПП «Подільські Товтри» (квартали: 23 – 10 га, 24 – 36 га, 25 – 39,8 га), та стаціонарної рекреації (квартал 25 – 4,1 га) і господарську зону НПП (квартал 25 – 2,2 га).

На території ВБУ розташовані села Зубрівка, Панівці, Цвіклівці-2, Шутнівці, Устя, садові товариства «Орбіта», «Берізка», «Смотрич», садові кооперативи «Агро», «Смотрич» та садово-городній кооператив

«Текстильщик». Розпайовані землі знаходяться в оренді і використовуються для вирощування зерново-бобових і технічних культур та садівництва.

Результати та обговорення

Зонування ВБУ аналізували згідно чинного законодавства. Водна ділянка ВБУ «Пониззя р. Смотрич» сформована Дністровським водосховищем та р. Смотрич і віднесена до об'єктів водного фонду. Відповідно до Водного кодексу України передбачено встановлення особливого правового режиму навколо водних об'єктів шляхом виділення водоохоронної зони, а в її межах – прибережної захисної смуги, які забезпечують збереженість водних і прибережно-водних екосистем.

У «Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 486 визначено розміри та межі водоохоронних зон. Половина території ВБУ розташована у водоохоронній зоні Дністровського водосховища, інша – є територією р. Смотрич та її суміжних прибережних ділянок, які представлені крутими схилами берегів, прилеглими балками, ярами та лісами. Також у цій зоні знаходяться села, які історично сформувалися на берегах річки та різні кооперативи, які утворювалися до створення ВБУ.

Прибережна захисна смуга визначається відповідно до Земельного кодексу України (2002, стаття 60) та Водного кодексу України (1995, стаття 88). Ширина прибережної захисної смуги для ВБУ «Пониззя р. Смотрич» прирівнюється за розмірами до водосховищ та середніх річок і становить 50 м. Оскільки береги р. Смотрич мають крутизну схилів більше Зе, тоді згідно із законодавством мінімальна ширина прибережної захисної смуги подвоюється і становить 100 м. Вся територія прибережної захисної смуги входить до меж ВБУ.

Територія ВБУ «Пониззя р. Смотрич» знаходиться на території НПП «Подільські Товтри» і включає вилучені з користування землі, які належать до земель ПЗФ. Тому також варто виділити зони, які визначаються Законом України «Про природно-заповідний фонд» (1992). На них передбачено диференційований режим охорони, відтворення та використання природних ресурсів згідно функціонального зонування.

На території ВБУ знаходяться три функціональні зони парку: зона регульованої рекреації, зона стаціонарної рекреації, господарська зона НПП.

Водно-болотне угіддя відповідно до Закону України «Про екологічну мережу» (2004) входить до ключової території екомережі, як частина НПП «Подільські Товтри». Буферна зона Дністровського екологічного коридору займає понад шістдесят відсотків ВБУ, решта – є частиною самого екологічного коридору. Тому необхідно враховувати і таке зонування.

Узагальнюючи всі види зонування в межах об'єкта можна говорити про накладання таких зон, які формуються відповідно до законодавства: водоохоронна зона, прибережна захисна смуга, буферна зона екомережі

та функціональні зони парку. Виходячи з цього перед нами стоїть завдання виділити зони управління ВБУ з урахуванням законодавчих вимог та потреб місцевого населення і перспективами раціонального використання їх територій.

Для виділення таких зон було розроблено методику оцінки території ВБУ за наступними критеріями: природна цінність, вразливість, рівень рекреаційного використання.

За першим критерієм аналізували біологічну складову, зокрема, флору, рослинність, орнітофауну, герпетофауну, теріофауну, іхтіофауну. Особливу увагу було приділено наявності рідкісних видів, які включені до різного рівня созологічних списків (міжнародні, національні, регіональні) та рослинним угрупованням, які занесені до Зеленої книги України (2009). Також, оцінюючи дію антропогенних чинників, визначали ступінь вразливості біоти. Рекреаційний потенціал території визначався кількістю та якістю рекреаційних ресурсів.

Зони управління для раціонального використання та збереження ВБУ розробляли відповідно до прийнятих показників та критеріїв (Управління..., 2011) і на основі просторового аналізу. В межах ВБУ «Пониззя р. Смотрич» виділено п'ять зон управління.

Зона управління 1 – це зона охорони та посиленого контролю рекреаційного використання. Територія характеризується особливою природною цінністю, вразливістю прибережної смуги, високим рекреаційним потенціалом та його використанням, наявністю ділянок, критичних за вразливістю (із найвищою природною цінністю та надмірною вразливістю). На території ВБУ така зона незначна за площею і знаходиться на межі с. Устя неподалік від місця впадіння р. Смотрич у р. Дністер, на межі із заказником «Устянський». Тут спостерігається випалювання і замічення ділянок рекреантами та місцевим населенням. Водне плесо використовується для вилову риби та відпочинку на малих річкових плаваючих засобах. Для збереження цієї території та біорізноманіття управління зоною 1 необхідно спрямувати суворе обмеження рекреаційного використання території.

Зона управління 2 – це зона стабілізації рекреаційного використання. Територія характеризується високим та нерівномірним рекреаційним навантаженням, високою вразливістю. Така ділянка в межах описаного ВБУ знаходиться біля сіл Панівці та Шутнівці на лівому березі р. Смотрич. Похилий берег з лучно-степовою рослинністю та лісовим масивом, які впритул підходять до води. На цих ділянках зростають регіонально рідкісні види флори і фауни і деякі види з Червоної книги України (2009). Річка є місцем для рекреації і любителського вилову риби. Управління другою зоною передбачає регулювання рекреаційного навантаження продовж літнього сезону та контролю за станом популяцій рідкісних видів флори і фауни та рослинних угруповань.

Зона управління 3 – це зона охорони та підтримання сприятливого режиму. Територія характеризується особливою природною цінністю, середнім рекреаційним потенціалом та низьким рівнем вико-

ристання. Ця зона охоплює заліснений правий берег р. Смотрич та скелястий берег біля с. Шутнівці і річкове плесо. Саме тут сконцентроване цінне біорізноманіття. Управління зоною 3 варто спрямувати на збереження та підтримання сприятливого режиму особливо цінних природних комплексів.

Зона управління 4 – це зона перспективного розвитку рекреації. Територія характеризується незначною природною цінністю, але високою вразливістю прибережної захисної смуги. Така ділянка виділена на правому березі р. Смотрич на затопленій частині с. Цвіклівці. Оскільки природна цінність цієї території незначна, антропогенізована зона є найбільш придатною для рекреаційного використання. Управління цією зоною передбачає розвиток рекреаційного потенціалу з його регульованим використанням.

Зона управління 5 – це зона охорони та посиленого контролю господарського використання. Для неї характерна особлива природна цінність, високий рівень використання та низький рекреаційний потенціал. Спостерігаються ерозійні процеси, випалювання, вийманка вапняку чи глини, існують пасовища і сіножаті. Такі ділянки знаходяться між приватною забудовою і скелястими пологими чи стрімкими схилами, де збереглася раритетна фауна, флора і рослинність. Вони критичні за вразливістю. Зокрема, така зона виділена біля с. Цибулівка, Панівці, Шутнівці, Цвіклівці. Управління п'ятою зоною повинно сприяти збереженню особливо цінних природних комплексів та захисту від нерационального господарського використання.

Висновки

Для вирішення проблеми управління у «Проекті організації території національного природного парку «Подільські Товтри», охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів» (2012) та оновленому паспорті ВБУ «Пониззя р. Смотрич» внесено відповідні зміни. Насамперед окремі ділянки (зона 1) будуть передані у постійне користування НПП «Подільські Товтри». Розроблено перспективне рекреаційне використання території ВБУ (всі зони управління). Важливим аспектом залишається натурне уточнення меж зон управління.

Література

- Артамонов В.А. Особливості управління водно-болотним угіддям «Бузькі брояки» / В.А Артамонов // Управління водно-болотними угіддями міжнародного значення: Методичні рекомендації до планування і впровадження. – К., 2005. – С. 42–69.
- Водно-болотні угіддя України / [Марушевський Г.Б., Жарук І.С., Фесенко Г.В. та ін.]. – К.: Чорноморська програма Ветландс Интернейшнл, 2006. – 312 с.
- Водний кодекс України від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24. – С. 189. – з наступними змінами.
- Дідух Я.П. Геоботанічне районування України та суміжних територій / Я.П. Дідух, Ю.Р. Шеляг-Сосонко // Укр. ботан. журн. – 2003. – Т. 60. – № 4. – С. 447–463.
- Заверуха Б.В. Флора Волино-Поділля та її генезис / Б.В. Заверуха – К.: Наук. думка, 1985. – 192 с.

- Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.1992 р. №2456-XII // Відомості Верховної Ради. — 1992. — №34. — С. 502. — з наступними змінами.
- Закон України «Про екологічну мережу» від 24.06.2004 р. № 1864-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 45. — С. 501.
- Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. — 2002. № 3-4. — С. 27. — з наступними змінами.
- Карамушка В. І. Методичні підходи до зонування водно-болотних угідь / В. І. Карамушка, А. І. Ющук // Збалансований сталій розвиток України — пріоритет національної політики. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 26 жовтня 2010 р.). — К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2010. — С. 232–235.
- Любінська Л.Г. Пониззя річки Смотрич. Водно-болотні угіддя України / Любінська Л.Г. [під ред. Марушевського Г.Б., Жарук І.С.] — К.: Чорномор. програм. Ветланд Інтернейшнл, 2006а. — С. 125–129.
- Любінська Л.Г. Пониззя р. Смотрич — міжнародне водно-болотне угіддя / Л.Г. Любінська, М.Д. Матвеєв // Менеджмент екосистем

природно-заповідних територій; Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 10-річчю створення Національного природного парку «Подільські Товтри». — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2006б. — С. 206–211.

Порядок визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них / Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж. [Електронний ресурс]: Спосіб доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/486-96-p.

Управління водно-болотними угіддями міжнародного значення (Методичні рекомендації до планування і впровадження / [під ред. Г.В. Коломійця, С.В. Таращука; відп. ред. В.А. Костюшин]. — К.: Нац. екологічний центр України, 2005. — 194 с.

Управління водно-болотними угіддями Кам'янецького Придністров'я: монографія / В.І. Карамушка, Л.Г. Любінська, М.Д. Матвеєв, О.П. Кучинська, І.П. Касянник, А.І. Ющук, Н.А. Чайка, В.Б. Гаврилюк, М.М. Рябий, О.С. Тарасова, М.В. Дребет, А.О. Нікітін, М.І. Козак, В.А. Колодій. — Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський, 2011. — 170 с.